

УДК 7.73+37.04

ПЕТРО КУЗЕНКО, кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації, Навчально-науковий інститут мистецтв, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
ORCID iD 0000-0003-4384-7650
kuzenko_14@i.ua

ВОЛОДИМИР КІНДРАЧУК, доцент кафедри образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації, Навчально-науковий інститут мистецтв, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
ORCID iD 0000-0002-0794-0607
kindrachukv@ukr.net

ОЗНАЙОМЛЕННЯ З РЕГІОНАЛЬНИМИ ОСОБЛИВОСТЯМИ САКРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА КАРПАТ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ МИТЦІВ

PETRO KUZENKO, Candidate of Art History, Associate Professor Department of Fine and Decorative Arts and Restoration Educational and Scientific Institute of Arts, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

VOLODYMYR KINDRFCHUK, Docent of the Department of Fine and Decorative Arts and Restoration Educational and Scientific Institute of Arts, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

INTRODUCTION TO THE REGIONAL FEATURES OF THE SACRED ART OF THE CARPATHIANS AS AN IMPORTANT COMPONENT OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE ARTISTS

У статті розкривається зміст і методика ознайомлення студентів з особливостями сакрального мистецтва Карпат як важливої складової професійної підготовки майбутніх митців. Для студентів, котрі навчаються за спеціальністю 023 "Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація", передбачена вибіркова дисципліна "Сакральне мистецтво Карпат", під час вивчення якої здобувачі освіти ознайомлюються з тенденціями розвитку різних видів сакрального мистецтва краю. Наголошується, що студенти вивчають особливості дерев'яної церковної архітектури Карпат, виготовлені з дерева, облаштування інтер'єру храмів, особливості

іконопису, традицію ландшафтних і побутово-обрядових хрестів Карпатського краю.

Ключові слова: сакральне мистецтво, професійна підготовка, мистець, Карпати.

Summary. The article reveals the content and methods of acquainting students with the peculiarities of the sacred art of the Carpathians as an important professional training of future artists. For students majoring in 023 "Fine Arts, Decorative Arts, Restoration" we provide a selective course "Sacred Art of the Carpathians" helping students to get to know various regional trends of sacred art. Students study the peculiarities of the Carpathians' wooden church architecture, the construction of wooden temples, the peculiarities of

icon painting, the tradition of landscape and household crosses of the Carpathian region.

Key words: sacred art, professional training, artist, the Carpathians.

Мета: розкрити основні напрями ознайомлення майбутніх митців з регіональними особливостями сакрального мистецтва Карпат.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Сакральне мистецтво – різновид мистецтва, який безпосередньо пов'язаний з вірою в Бога, релігійною символікою та обрядами. До нього належать об'єкти або речі, які є важливою частиною релігійного культу. У християнстві це, зокрема, архітектура та предмети облаштування храмів, а також вироби з релігійною символікою, що викори-

стовуються людьми в побуті.

Великий комплекс творів сакрального мистецтва християнського змісту зосереджено на території Карпат, а саме шедеври дерев'яної архітектури, твори іконопису, предмети облаштування інтер'єру храмів, ландшафтні та побутово-обрядові хрести.

Вивчення сакрального мистецтва Карпат має важливе значення для підготовки фахівців галузі культури і мистецтва. Особливо актуальною бачиться проблема змістовних і методичних аспектів вивчення сакрального візуального мистецтва цього регіону у формуванні компетентностей та результатів навчання студентів спеціальності 023 "Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація". Вирішити поставлені завдання покликане наше дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій.

Проблема організації художньої освіти в Україні посідає важливе місце в сучасних працях таких учених, як: Є. Антонович, В. Даниленко, О. Рудницька, С. Свид, В. Шпільчак та інших. Особливості професійної підготовки митців знайшли відображення у працях В. Прусака, В. Ціса-рука, Р. Шмагала. Окремі дослідження в галузі регіональної художньої освіти України здійснили Д. Козубовський, І. Хілько, І. Небесник, З.Гуріч. Мистецтвознавчий аналіз різних видів сакрального мистецтва Карпат знаходимо в роботах П. Кузенка, І. Могитича, М. Моздира, Р.Одрехівського, М. Станкевича.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ознайомлення з регіональними особливостями сакрального мистецтва Карпат студентів спеціальності 023 "Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація" здійснюється під час вивчення ними вибіркової дисципліни "Сакральне мистецтво Карпат". Цей предмет пропонується здобувачам освітнього ступеня "Бакалавр" для вивчення на четвертому курсі. Дисципліна має лекційні і практичні заняття, а також окрему кількість годин, відведену для самостійного вивчення. Студенти ознайомлюються з традицією дерев'яної церковної

архітектури Карпат, виготовленим з дерева облаштуванням інтер'єру храмів, особливостями іконопису, традицією ландшафтних і побутово-обрядових христів Карпатського краю.

Вивчення дисципліни розпочинається з ознайомлення з дерев'яною сакральною архітектурою регіону: характеристиками архітектури Гуцульщини, Бойківщини та Лемківщини. При вивченні архітектури Гуцульщини наголошується на технологічних особливостях будівництва споруд, різноманітності конструктивних форм і місцевих обрядових звичаях пов'язаних із зведенням храмів.

На території Гуцульщини, як і Карпатського регіону загалом, збереглася велика кількість народних дерев'яних церков XVI – поч. XX століть. Ці пам'ятки вражають довершеною естетикою форм і майстерністю обробки матеріалу. Значне розповсюдження в горах дерев'яних церков зумовлене багатством цієї сировини в регіоні. Народні майстри здавна цінували технологічні властивості деревини та її природну текстуру, яка надає виробу певного декоративного звучання. Для будівництва церкви традиційно використовували матеріал відмінної якості. Дерево мало бути струнким, високим і великого діаметра. У давні часи найуживанішою була червона смерека, яка, завдяки чималому вмісту смоли, значній товщині стовбура найкраще витримувала руйнівну дію негоди. Дерево заготовляли взимку або на початку весни, коли воно ще не пускало сік.

Стіни церкви зводили у вигляді зрубу, що складався з колод або тесаного дерева, з'єднаних на кутах врубками різних конфігурацій. Від якості цих з'єднань залежала довговічність будови, тому майстри постійно вдосконалювали їх. Упродовж тривалого часу винайдено різноманітні види в'язання зрубу, найпоширенішим з яких є так звані "простий", "риб'ячий хвіст" і "канюк". Церкви покривали гонтами – коленими дощечками, які з одного боку дещо тонші, а з іншого – мали паз. Завдяки використанню техніки

коління, а не різання, зберігалася неушкодженою волокниста структура деревини, що сприяло довговічності покрівельного матеріалу (Могитич, 1987, с. 45).

Церковне будівництво Гуцульщини, як і Карпат загалом, відбувалося на ґрунті багатовікової історії храмового зодчества. Ще в культурі Візантії та Київської Русі сформувався символічно-конструктивні аспекти християнських храмів. Вони сприймалися як утілення макрокосмосу, зменшеного всесвіту, де людина може наблизитися до Бога. На Гуцульщині здебільшого розповсюджені церкви, які в основі мають форму хреста. Хрещатий тип своїми витоками сягає часів Київської Русі, де він поширився під впливом Візантії. Залишки дерев'яної хрещаті церкви виявлені археологами, наприклад, у Галичі. У сакральній архітектурі інших народів, що мешкали на сусідніх з Карпатами землях, – угорців, поляків, чехів, сербів, словаків, дерев'яні хрещаті церкви відсутні. Такий їх тип у XVI–XVIII ст. на західноукраїнських землях продовжували практикувати тільки на Гуцульщині та суміжних з нею територіях.

Однією з найдавніших на Гуцульщині є церква Різдва Богородиці в с. Ворохта Яремчанської міськради. Вона побудована 1615 р. у сусідньому с. Яблуниця, а 1780 р. перенесена до Ворохти. Тут її спорудили на високому пагорбі, де знаходиться до цього часу. Церква хрещата у плані, п'ятизрубна, з одним верхом. Храм вирізняється серед дерев'яних пам'яток такого роду тим, що має найменші розміри, але водночас його велич досягається завдяки витягнутим до неба пропорціям.

Низку дерев'яних церков споруджено народними майстрами Гуцульщини на початку XX століття. Одним з талановитих народних будівничих храмів цього періоду був Василь Турчиняк із с. Луг (присілок Делятина) тепер Івано-Франківської області. Майстер спорудив церкви у селах Луг, Ворохта, а також за межами Гуцульщини, на Стрийщині в с. Дуліби.

Важливе значення у формуванні

ансамблю традиційної української церкви Карпат належить художньому оздобленню інтер'єрів храмів. Тому велика увага в навчальному процесі приділяється вивченню студентами конструктивних і мистецьких особливостей вироблених з дерева сакральних предметів облаштування церков, зокрема, іконостасів, кивотів, престолів, процесійних, ручних і нап্রেстьольних хрестів.

Провідна роль у формуванні внутрішнього простору храмів належить іконостасам. На території Карпат збереглася велика кількість таких творів з цікавою різьбою та композиційною будовою. Їх авторами ставали переважно професійні майстри в монастирських майстернях краю. Дещо рідше таку роботу могли доручати народним митцям. Іконостаси регіону виконували у стилі бароко або псевдостилі. З фасаду вони покривалися позолотою, або фарбою, що імітувала позолоту (Тупчук, 2002, с. 165).

Одним з найдавніших збережених іконостасів Карпат є пам'ятка з церкви Воздвиження Чесного Хреста в селі Манява (тепер Івано-Франківська область). Це один з найвидатніших творів українського мистецтва XVIII століття. Він створювався під керівництвом відомого іконописця Йова Кондзелевича. Іконостас у Маняві створений на межі стилю ренесанс та бароко. Він має класичну структуру та композицію, характерну для XVII століття. Конструктивно побудований з п'яти горизонтальних ярусів: предели, намісного, празничного, апостольського та пророчого рядів і завершення. Крім надзвичайно талановито написаних ікон, іконостас має вишукане різьблення обрамлення ікон, колонок, декоративних елементів тощо.

Серед найкращих іконостасів, створених у Карпатах під виразним впливом українського народного мистецтва, є іконостас поч. XX ст. з церкви Святої Трійці з м. Дрогобич Львівської області. Він складається з трьох ярусів, тонований чорно-брунатним кольором і декорований ажурною та плоскою тригранно-виїмчастою різьбою, елементи якої заповнені з мистецтва Київської Русі,

народної творчості бойків та гуцулів (різні форми ромба, давньоруська плетінка, трилисники та ін.) (Одрехівський, 2014, с. 133).

Престол у церквах Карпат переважно має форму рівнобічного стола. Його передня сторона, а також стовпці і фільонки оздоблені різьбленням, позолотою та мальованими зображеннями. Різьблення престолу стилістично пов'язане з художнім оздобленням іконостасу та інших предметів. Такий взаємозв'язок художнього вирішення престолу з різьбою храму простежується, зокрема, у церкві с. Малий Ключів Коломийського району Івано-Франківської області. (Станкевич, 2002, с. 296).

Великого розповсюдження в Карпатському регіоні набули ручні хрести. Для таких виробів з Гуцульщини властива підвищена декоративність і насиченість давньою символікою. На цих хрестах зображення святих переважно оточували різьбленим декором із "сосонок", "шпильчастих кривульок", "ільчастого візерунка", "ромбоподібних мотивів", "клинців" тощо (Кузенко, 2017, с. 48).

Важливою частиною вивчення курсу є ознайомлення здобувачів освіти з іконописом Карпатського регіону. Тут традиційний іконопис на дереві переважав у XVII–XVIII ст., а в XIX – на початку XX ст. великого розповсюдження набуває техніка живопису на склі. Ці два види іконопису вивчають студенти на практичних заняттях, тому знання давньої традиції ремесла – важлива складова їх професійної підготовки.

Особливо цікавою є потужна традиція іконопису на склі на Гуцульщині. Такі ікони мають специфічну техніку виконання. Спочатку скло очищали та ґрунтували тонким шаром желатину. За допомогою пера та чорнила наносили контурний рисунок, а потім олійною або темперною фарбою пензлем заповнювали утворені площини. Фарбу використовували від світлих до темних тонів. Прокладали складки одягу, дрібні деталі, після чого замальовували великі площини. Оздоблені орнаментами тло визначало основ-

ну тональність усієї кольорової гами роботи. Насамкінець використовували суміш з бронзової пудри й покросту або підклеювали позлітку.

Художньою особливістю гуцульських ікон на склі є яскравий колорит, площинність зображення та велика декоративність. Зображальний інструментарій зведено до мінімуму – графічна лінія, обмежена палітра кольорів, з яких практикували червоний, зелений, синій, білий і жовтий. Домінував в іконах червоний колір. Фігурні зображення доповнювались декоративними мотивами рослинного походження – ліліями, тюльпанами, рожами (Романів-Тріска, 2008, с. 22).

Народні майстри добре володіли лінією, яка була провідним засобом творення художньої форми в іконі на склі. Нею позначали контури фігури, риси обличчя, виявляючи найбільш типові, уникаючи подробиць. Великий талант майстри проявляли й у відчутті кольору. У роботах їм вдавалося за допомогою обмеженої палітри надати образіві піднесеного звучання. Зображення на іконі виконували за графічними зразками. Найпоширенішими з них були образи-дереворити, які у XVII–XVIII ст. виходили великими тиражами з друкарні Києво-Печерської лаври, Почаївської лаври, Ставропігійського братства (Романів-Тріска, 2008, с. 25). Іконографічну схему майстри піддавали довільній інтерпретації. Якість виконання залежала від досвіду і творчого обдаровання майстрів. Вибір сюжетів народний умілець здійснював відповідно до їхньої популярності в Карпатах. Найпоширенішими були зображення Богородиці, святих Миколи, Варвари, Юрія, Петра, Іллі. У кожному хатньому іконостасі знаходилося Розп'яття.

Для формування компетенцій фахівців у галузі образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва необхідним вважаємо також знання традиції ландшафтних хрестів Карпат. У надмогильних, придорожних, присадибних та інших знаках, які набули великого поширення у XIX – поч. XX ст. на теренах регіону, закладено ціннісний багатотонний

досвід різьблення та формування об'ємної форми, архаїчні знаки, символи які є основою сучасного розвитку монументального мистецтва України.

Найпоширеніші в Карпатах кам'яні хрести. Найдавніші такі знаки, які походять з середини XVIII – початку XIX ст., без постаментів. Це широкорамні чотирикінцеві хрести – невеликих розмірів. Вони мають просту лаконічну форму з прямими або трапецеподібними кінцями. Такі знаки зафіксовані, зокрема, у с. Пістинь Косівського району (Кузенко, 2022, с. 95). Більші художні трансформації форми христів Карпат починаються із середини XIX століття. У той час вони вже поєднуються з високими постаментами. Моделювання форми христів здійснюється за допомогою пропорційних змін, деталізованої проробки рамен, а також художнього конструктивного відзначення середохрестя (Кузенко, 2006, с. 242). Поверхню надмогильних христів оздоблювали геометричними й рослинними елементами, фігурними зображеннями та написами. Кожний з цих елементів художнього тексту хреста вносив свій символічний або інформаційний зміст у загальну систему ідейного значення надгробка.

Широко розповсюдженими в Карпатах були також придорожні хрести. Їх встановлювали при в'їзді до села, на роздоріжжях, поблизу лісових джерел тощо. Давнім видом таких христів, відомим у різних частинах України, а також на території Карпат, слугує хрест-"фігура". Це високий, в основному дерев'яний хрест з Розп'яттям і типовим дашком, іноді з атрибутами смерті Ісуса Христа (Моздир, 1980, с. 21). Верхня задня частина таких великих розмірів знаків мала дощану стінку простої ромбовидної або більш вишуканої форми. Ці фігури оздоблювалися накладними різьбленими зображеннями Розп'яття Ісуса, пристоячих, ангелів, а також молотка, кліщів, драбинки, цвяхів, спису, що символізувало обставини смерті Сина Божого.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, вивчення регіональних особливостей сакрального мистецтва Карпат займає важливе значення у підготовці фахівців мистецького напрямку, передусім студентів спеціальності "Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація". Пропонована студентам вибіркова дисципліна "Сакральне мистецтво Карпат" ознайомлює здобувачів освіти з провідними напрямами розвитку сакрального мистецтва регіону, а саме сакральною архітектурою, дерев'яним облаштуванням храмів, іконописом, мистецтвом виготовлення ландшафтних христів. Багатий фактологічний матеріал та аналіз мистецьких процесів на території Карпат стануть важливим фактором формування їхнього світогляду, джерелом створення творчих робіт на ґрунті національних традицій.

Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаємо у визначенні моделі формування професійної культури майбутніх митців шляхом ознайомлення з національною культурною спадщиною українців Карпат.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Гошко, Ю. Г., Кіщук, Т. П., Могилич, І. Р., Федака, П. М. (1987). Народна архітектура Українських Карпат XV–XX ст. Київ: Наукова думка.
- Кузенко, П. Я. (2017). Дерев'яні церковно-обрядові хрести Карпат XVII–XX століть. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*, 2, 47–55.
- Кузенко, П. Я. (2022). Сакральне мистецтво Карпат. Львів: Новий Світ-2000, 176 с.
- Кузенко, П. Я. (2006). Художня структура ландшафтних христів Карпат. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури*, 242–248.
- Моздир, М. І. (1980). Українська народна дерев'яна скульптура. Київ: Наукова думка. 190 с.
- Народна ікона на склі. (2008).

Альбом. Львів: Інститут колекціонерства українських мистецьких пам'яток при НТШ. 368 с.

Одрехівський, Р. (2014). Різьблені іконостаси в системі сакральної культури українців Галичини: XIX – перша половина XX століття. *Культура і сучасність*, 1, 130–135.

Станкевич, М. (2002). Українське художнє дерево XVI–XX ст. Львів: Інститут народознавства НАН України. 480 с.

Типчук, В. (2002). Різьблені іконостаси Василя Турчиняка. *Галичина*, 8, 164–171.

REFERENCES

- Hoshko, Yu. H., Kishchuk, T. P., Mohytych, I. R., Fedaka, P. M. (1987). *Narodna arkhitektura Ukrainskykh Karpat XV–XX st.* Kyiv: Nauk. Dumka. 270 s.
- Kuzenko, P. Ia. (2017). *Dereviani tserkovno-obriadovi khresty Karpat XVII–XX stolit. Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv*, 2, 47–55.
- Kuzenko, P. Ia. (2022). *Sakralne mystetstvo Karpat.* Lviv: Novyi Svit-2000. 176 s.
- Kuzenko, P. Ia. (2006). *Khudozhnia struktura landshaftnykh khrestiv Karpat. Aktualni problemy istorii, teorii ta praktyky khudozhnoi kultury*, XVI, 242–248.
- Mozdyr, M. I. (1980). *Ukrainska narodna dereviana skulptura.* Kyiv: Naukova dumka. 190 s.
- Narodna ikona na skli. (2008). Lviv: Instytut kolektsionerstva ukrainkykh mystetskykh pamiatok pry NTSh. 368 s.
- Odrekhivskiy, R. (2014). *Rizbleni ikonostasy v systemi sakralnoi kultury ukrainsiv Halychyny: XIX – persha polovyna XX stolittia. Kultura i suchasnist*, 1, 130–135.
- Stankevych, M. (2002). *Ukrainske khudozhnie derevo XVI–XX st.* Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy. 480 s.
- Typchuk, V. (2002). *Rizbleni ikonostasy Vasyliya Turchyniaka. Halychyna*, 8, 164–171.
- Стаття надійшла 22.05.2022 р.*